

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՍԱՐԴԱՐԱԲԱԴ, ՀԱՅՈՑ ԿՈՐ, ՀԱՂԹԱԿԱՆ ԱՎԱՐԱՅՐԸ

Հայ ժողովրդի պատմության մեր շրջանն առավել աղետաբեր եղավ. նենգ պարսկին ու խարդախ բյուզանդացուն փոխարինեցին իսլամական մոլեռանդապաշտությունն ու յայտադանը:

Դարեր շարունակ օտոմանյան կայսրության փաթեղացավոր կրոնապետներն ու յաթաղանակիր աշխարհիկ իշխանավորները, հավատարիմ իրենց հոչակած «մեկ ազգ, մեկ կրոն» սկզբունքին, անհամար աղետներ, կոտորած ու եղեռն բերեցին մեր ժողովրդին:

Դարեր շարունակ հայազգի մանկահասակ որդիներից պատրաստեցին մոլեռանդ եհիչերիներ, որոնք սրակոտոր էին անում Թուրքիայի քրիստոնյա փոքրամասնություններին:

Դարեր շարունակ առավել մոլեռանդ թուրք բարբարոսներ լեզուն կտրելով պատժեցին հայախոս հայորդիներին, որոնք, ի զարմանս պատմության ու գիտության, հարյուր հազարներով թրջախոս դարձան՝ խորթ, պարտադրված լեզվով արտահայտելով իրենց բողոքն ու զայրույթը աշխարհի, մարդու, Աստուծո դեմ... Սակայն բարբարոսներն այս բոլորից չգոհացան. Սուլթան Համիդը հայի արյունով հեղեղեց իր արյունոտ կայսրությունը և մարդապանության կատարելագործված ձևերը ժառանգեց իր ձագուկներին՝ իթթիհադականներին...

1915 թ., եղեռն... այս թիվն ու այս բառը ալսօր էլ սարսուռ են պատճառում ամեն հայի, երկրագնդի ամեն ազնիվ մարդու: Իթթիհադ, ցեղասպանները ծրագրել էին ու հե-

տելովդական կերպով կիրառեցին քաղաքակիրթ մի ամբողջ ժողովրդի մահ, սպանող... Աշխարհը խառնվել էր իրար, պետք էր առիթը չփակցնել՝ իրագործելու դարերի ընթացքում հասունացած դավերի դավը՝ կոտորել մի ամբողջ ժողովուրդ: Թուրք տիրակալներն ատում էին հայերին, քանի որ վերջիններս ձեռներեց, գործունյա, պատվի ու փառքի տիրացած, բարձր քաղաքակրթության տեր ժողովրդի զավակներ էին: Այս բոլորին գումարվում էր մահ իսլամի քրիստոնեատյաց մոլեռանդությունը:

Ջնջել Հայաստանը բարտեզի երեսից, բնաջնջել հայ ցեղը, — այս դարձավ օրվա կարգախոսը: Եվ այս բոլորը քաղաքակիրթ ժողովուրդների աչքերի առաջ, ավելին՝ կալվերական Գերմանիայի ծրագրով ու խորհուրդներով: Իր պատմական հողերից Արաբիայի տորակեզ անապատներն արտաքսվեց աշխատասեր մի ժողովուրդ, ամոթխած աղջիկներ ու հարսեր ամոթալի կյանքով ապրելու փոխարեն նախամեծար համարեցին հավերժորեն փարվել հայոց հորդահոս գետերին... Միայն գիտության ու գրականության մի քանի մեծություններ, Անատոլ Ֆրանս, Մարկվարտ, Բրյուսով, Մելե և ուրիշներ բողոքի ձայն բարձրացրին, որ դժբախտաբար մնաց որպես «ձայն բարբառող յանապատի»:

Բնականոն կերպով «հիվանդ երկրի» այլունոռուտ տիրակալները մասնակցեցին Առաջին աշխարհամարտին՝ աշխարհի վերաբաժանման ժամանակ «շտկել» ցանկանալով իրենց կայսրության սահմանները: Սու-

կայն արկածախնդրության հետևանքով նախկին թուրքական կայսրությունն էլ բաժան-բաժան եղավ: Ուն հաշվին պետք էր փոքրիշատե ընդարձակվել: Այս անգամ լաթադանը հայացքը հառեց Արևելյան Հայաստանին: Թուրքիան, օգտվելով երիտասարդ սովետական իշխանության մղած ներքին քաղաքացիական կոիվներից, սկսեց բռնագրավել Արևելահայաստանը: Այնպես որ ժիրակի հողերը պոծվեցին թուրք ասկարի ու դոմանդարի աղտոտ մուճակներով: Սակայն լաթադանը չէր հագնում: 1918 թ. մայիսի 21-ին տասը հազարանոց թուրքական բանակը Շեքի փաշայի գլխավորությամբ մտնում է Արարատյան դաշտը՝ հայոց հնօրյա ուստանը: Ամենուրեք ավար, ավեր, արյուն: Թուրքական բանակների առաջխաղացումը Հայաստանում առաջին հերթին նպատակ ուներ բնաջնջել ու հայ ժողովրդի արևելյան հատվածը: Եվ ի՞նչ, Ժիրակի խոր-խոր ձորերը հայոց արյան հորդահոս հեղեղներով լցվեցին... Սակայն սև բանակը գալիս էր. ավեր, ավար, արյուն...

Արարատյան դաշտավայրում ապաստան էր գտել թուրքական լաթադանից հրաշքով վերապրած հայությունը. հայը սեղմվել էր իր հնօրյա ուստանում: Սեղմված մատները բռնեցը կազմեցին, մի գորավոր բռնեցը, որ լեռնացած առեղծոցային ու վրեժխնդրությամբ հարվածեց թուրք ասկարին ու ցարդեց նրան: 1918 թ. մայիսի 22—26-ը Արարատյան դաշտավայրում գտնվող կանոնավոր զորքի հայկական ստորաբաժանումները և մանավանդ աշխարհագորայինները Սարդարաբադում երկրորդեցին Ավարայրը, նոր, հաղթական Ավարայրը: Սարդարաբադում թուրք զորքը թողեց 3500 դիակներ և լեղապատառ փախավ: Խո՛ւժանը նահանջեց: Մինչ այդ Հայաստան աշխարհ զորքի շքերթով մտնող սև բանակը անփառունակ պարտություն կրեց, հայ մարդը պոսիվեց, լցվեց իր պատմության սխրագործ կտրիճների ոգով, Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնի Գարեգին և Զավեն եպիսկոպոսները խաչը ձեռքներին օրհնում են հայոց զորքը՝ երկնային ոգեկոչումներով լցնելով արիասիրտ հայորդիներին: Հայ քաջերը հաղթեցին,

հաղթեց հայի ազատասեր ոգին, հայ ապրելու երդումն ու վճռականությունը: «Մահ ոչ իմացեալ մահ է, մահ իմացեալ անմահութիւն»,—մեզ պատգամել է Շղիշեն: Մեր ժողովուրդն արյամբ ապացուցեց, որ ինքը միանգամայն արժանի է իր փառապանծ նախնիների արժանի հետևորդները կոչվելու:

Պատմությունը դեպքերի ու իրադարձությունների սոսկ թվաքանական գումար չէ, օրեր կան, երբ հասարակայնությունն ազգը դարձնում է հասունացած: Սարդարաբադում՝ նորոգ կյանքով ապրելու, գաղափարով ու ոգով թարմանալու միտք ճառագեց հայ մարդու մեջ, ինչ որ ամիսի ու խորիմաստ ձևակերպված է Վեհափառ Հայրապետի խոսքի հետևյալ մտքի մեջ. «Սարդարաբադի հաղթության վեմին վրա բարձրացավ և կշարունակե բարձրանալ Մայր Հայաստանը ամենայն հայոց՝ հպարտ ու կենսալի»:

Հայտնի իմաստությունն է՝ ազատ ապրել ցանկացող ժողովուրդը պետք է մեռնել իմանա: Այո՛, Սարդարաբադում ընկան նաև հարյուրավոր հայ քաջեր, որոնց անհայտ շիրիմներին անձեռակերտ արձաններ կանգնեցրեց հայոց փառքի հավերժ վկան՝ սպիտակափառ ու ալեհեր Մասիս սարը: Հերոսները չեն մեռնում. Սարդարաբադի հերոսամարտը դեռ դարեր հերոսական ոգևորությունների աղբյուր կհանդիսանա մեր ժողովրդի համար: Այսօր հայ դուռնակների պատվին այնտեղ հոյակերտ հուշարձան է կանգնեցված, սակայն մեծագույն հուշարձանը նրանց արյունով վերընձնողած մեր հայրենիքն է՝ Սովետական Հայաստանը, որի Հոկտեմբերյան վերանվանյալ ջերմ գրկի մեջ հանգչում են Սարդարաբադի հերոսների ոսկորները:

Սարդարաբադը նոր Ավարայր է, հաղթական Ավարայր, ճանաչենք ու գնահատենք այն, մեծարենք Սարդարաբադում ընկած հայորդիների հիշատակը՝ «նոր Վարդաններին և Ղևոնդ Երեցներին», որոնք ամենաթանկը՝ մատաղ կյանքը տվին իրենց ժողովրդի համար, փայփայեց, գորգուրենք ու հավերժ սիրենք Սարդարաբադի Վահագն Մանուկին՝ Սովետական Հայաստանը:

